

Слідова картина та обстановка вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики вбивства через необережність

The traces of the offences and the crime situation as the element of the criminological characteristic of the reckless homicide

Андрій Іваниця

Ключові слова:

вбивство через необережність, криміналістична характеристика, слідова картина, обстановка вчинення злочину, розслідування.

Key words:

reckless homicide, criminological characteristic, traces of the offences, crime situation, investigation.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що сліди залишаються під час вчинення будь-якого злочину, а основним завданням правоохоронців є їх своєчасне виявлення та вилучення. Крім того, інформація залишається в певному просторово-часовому середовищі, яке є обстановкою вчинення конкретного суспільно-небезпечного діяння. Дослідження обстановки та слідів у своєму поєднанні дає змогу правоохоронцям з'ясувати окремі обставини вчинення правопорушення, зібрати відповідну доказову інформацію, а також висунути слідчі версії.

Тому з метою визначення різновидів слідів, що залишаються внаслідок учинення вбивств через необережність, а також дослідження окремих елементів його обстановки розглянемо низку думок вчених щодо вказаних категорій.

Стан дослідження проблеми. Окремі аспекти розслідування вбивств висвітлені у роботах О.О. Андрєєва, І.Ф. Борисенко, В.І. Боярова, С.Ф. Здоровко, І.В. Кубарева, Ю.Б. Комаринської, М.В. Костенко, О.С. Саїнчина, В.В. Семенового, В.Л. Синчука та інших вітчизняних і зарубіжних науковців.

Але питання розслідування вбивств через необережність науковцями на дисертаційному рівні не досліджувалися. Водночас на практиці виникає потреба в науково обґрунтованих криміналістичних рекомендаціях щодо вказаного виду злочинів, зокрема і стосовно слідової картини та обстановки його вчинення.

Метою статті є дослідження слідової картини та обстановки вчинення вбивства через необережність, а також виокремлення напрямів їх практичного використання під час розслідування.

Виклад основного матеріалу. Загалом у криміналістичній літературі існують поняття «сліди в широкому значенні», під яким розумілися будь-які наслідки злочину, зокрема й настання злочинного результату, та поняття «сліди у вузькому значенні», до яких відносили сліди як відображення зовнішньої будови об'єкта¹. Якщо розглядати поняття «сліди» у традиційному в криміналістиці широкому розумінні, то вони можуть бути представлені в двох групах: матеріальні та ідеальні сліди². Обидві вказані групи є об'єктами дослідження з боку слідчого, судового експерта. В будь-якому разі всі сліди вчинення вбивств через необережність треба розглядати як будь-які відомості про вчинений злочин, що можуть слугувати цілям та задачам їх розслідування. У вузькому розумінні під слідами розуміють так звані залишкові явища, які є матеріально фіксованими відображеннями зовнішніх ознак одного об'єкта на іншому.

Та одразу слід сказати, що при такому підході поза увагою працівників Національної поліції України залишається значна кількість слідів іншої природи. Так, виділяються сліди – відображення форми пред-

¹ Криміналістика : [учебник] / под ред. И.Ф. Крылова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 592 с.

² Криміналістика : [учебное пособие] / [И.С. Андреев, Г.И. Грамович, Н.И. Порубов]. – Минск : Вышэйшая школа, 1997. – 238 с.

мета, біологічні та інші субстанціальні сліди, сліди «залишки матеріалів»³. Л.Г. Дунаєвська сліди вчинення злочину називає абстрагованою сукупністю інформації про типові матеріальні та ідеальні джерела, час, місце та умови злочину⁴.

«Сліди-відбитки» мають особливе значення для розслідування необережних вбивств, оскільки вони несуть різне функціональне значення, а саме: по-перше, вони можуть вказувати на ознаки його інсценування; по-друге, такі сліди можуть проявлятися у вигляді речей та предметів, які залишені злочинцем на місці події випадково (загублені); по-третє, сліди можуть характеризувати спосіб вчинення вбивства та ставлення винного до факту завдання смерті жертві; по-четверте, такі сліди водночас можуть як вказувати на знаряддя вчинення злочину, так і допомагати у його розшуку.

З криміналістичної точки зору труп потерпілого розглядається як ефективний слідосприймаючий матеріал, який має колосальне значення як джерело доказів під час розслідування вбивств через необережність.

Безсумнівно, важливою задачею під час встановлення способу вчинення вбивства через необережність є визначення знарядь вчинення злочину, а у більшості випадків це питання вирішується за сукупністю властивостей пошкоджень одягу та тіла людини. При цьому сліди знаряддя відображаються в пошкодженнях окремими ознаками, які індивідуалізують саме знаряддя.

За матеріалами вивчених кримінальних проваджень слідами застосування знаряддя можна назвати такі:

- пошкодження одягу та тіла потерпілого;
- нашарування, що залишилися на самому знарядді під час контактної взаємодії його з потерпілим в момент спричинення смертельного пошкодження (кров, волосся, мікрочастинки, клітини органів та тканин, частинки матеріалів одягу).

Особливістю вбивств через необережність є те, що їх здійснення не передбачає попереднє готування до злочину, тому відповідний комплекс слідів відображається за результатами вчинення та приховання злочинів досліджуваної категорії.

Вважаємо, що підставами класифікації слідів вбивств через необережність доцільно обрати процес взаємодії трьох об'єктів: особи злочинця, особи потерпілого та предметів, що використовувалися як знаряддя вчинення злочину. В результаті контакту цих об'єктів на кожному залишаються сліди від двох інших. Так, на тілі злочинця можуть залишитися сліди від взаємодії зі знаряддям чи потерпілим; на тілі потерпілого можуть залишитися сліди знаряддя, наслідки контакту зі злочинцем, елементами обстановки місця події, де він загинув, та навпаки.

Під час вивчення кримінальних проваджень досліджуваної категорії нами встановлено, що серед об'єктів, на яких залишаються сліди вбивств з необережності, слід назвати такі:

- особа злочинця, який може мати на своєму тілі, одязі сліди вчиненого злочину, а також володіти ідеальними слідами, тобто пам'ятає обставини події, що їй передувало, які необережні дії було учинено, механізм спричинення тілесних ушкоджень тощо та загалом настання смерті (100% випадків);
- труп потерпілого або його частини, що зберігають у собі інформацію про спосіб, знаряддя, час вчинення злочину, можливі ознаки злочинця тощо (100%);
- будь-які предмети матеріального світу (документи, зброя, автотранспортні засоби, медичні препарати, медичне обладнання, засоби підпалу, інструменти, механізми, інші знаряддя вчинення злочину (78%);
- елементи обстановки у різного роду приміщеннях (житлових, виробничих тощо, у підвалах, на дахах тощо) та деталі рельєфу місцевості, на яких сліди знаходяться (64%).

Відповідно, види слідів варто розділити на підставі різновидів об'єктів, на яких вони залишаються.

³ Кертес И. Основы теории вещественных доказательств / И. Кертес. – М. : Юрид. лит., 1973. – 186 с.

⁴ Дунаєвська Л.Г. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, скоєних при наданні медичної допомоги : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Л.Г. Дунаєвська. – К., 2006. – 20 с.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень також дав змогу виділити такі групи слідів, що залежно від різновиду використаного знаряддя виявлялись після вчинення досліджуваного кримінального правопорушення:

- сліди тілесних ушкоджень (побоїв, опіків, утоплення, удушення, боротьби між потерпілим та злочинцем) – 75%;
- сліди застосування зброї (холодної чи вогнепальної) – 29%;
- сліди автотранспортних засобів, електричних, електромагнітних механізмів – 14%;
- сліди біологічного походження – 26%.

Також нами класифіковано сліди залежно від способу вчинення необережних вбивств на:

- сліди від безпосереднього фізичного впливу іншої людини на потерпілого (залишаються внаслідок застосування мускульної сили) – 75%;
- сліди, які є результатом впливу на потерпілого з боку технічних пристроїв, – 34%.

Запропонована група слідів, що є результатом впливу на потерпілого з боку технічних пристроїв, поділяється на різновиди залежно від характеру технічного пристрою, який використовувався як засіб вчинення злочину, а саме:

- сліди автотранспортних засобів (7%);
- сліди, які утворюються внаслідок дії електричного струму в певній точці тіла потерпілого (6%);
- сліди застосування холодної та вогнепальної зброї (18%);
- сліди від застосування приладів, принцип дії яких побудований на електромагнітних коливаннях (2%).

Як було зазначено вище, поняття «слідова картина» також включає ідеальні відображення як джерела видимих і невидимих, прогнозованих слідів, що утворилися в момент вчинення злочину⁵. Ми погоджуємося з цією думкою, адже велике значення мають ідеальні сліди, що залишаються у свідомості людей. Вбивство через необережність зберігається у вигляді ідеальних слідів у пам'яті свідків, потерпілих.

Окрім визначення типових різновидів слідів, що часто виявляють при розслідуванні злочинів досліджуваної категорії, криміналістична характеристика необережних вбивств повинна включати відомості щодо ознак обстановки їх учинення. Зміст останнього із зазначених понять криміналісти переважно розглядають як сукупність даних про низку складових (час, місце, умови вчинення кримінального правопорушення), що мають значення для повного дослідження події злочину.

Визначаючи зв'язок слідів злочину з обстановкою їх учинення, О.М. Васильєв та М.П. Яблоков вважають, що подія злочину та підготовка до нього (в усіх його фазах) відбуваються у певній обстановці, елементи якої залишають власні сліди зовні, що можуть бути виявленими та вивченими під час розслідування⁶. В.Ю. Шепітько визначає взаємозв'язок обстановки вчинення злочину з місцем, де були залишені сліди злочинного посягання⁷.

Наведені позиції науковців щодо зв'язку слідів злочину з обстановкою його вчинення дійсно мають місце під час вчинення вбивства через необережність. Оскільки більшість слідів залишаються на місці їх учинення, зрозумілим є їх взаємозв'язок з обстановкою вчинення злочину. Проведене анкетування слідчих довело, що аналіз обстановки завжди пов'язаний із матеріальними слідами, оскільки без вилучення інформації, що міститься у них, майже неможливо правильно орієнтуватися у матеріальній обстановці події, а саме з цього й починається початкове пізнання кримінального правопорушення, від якого надалі суттєво залежить успіх діяльності слідчого.

Встановлення часу в методиках розслідування окремих видів злочинів відіграє важливу роль для з'ясування тривалості злочинних дій, що набувають постійного характеру. Адже, як зазначається в криміналістичній літературі, воно не тільки важливе для виявлення безлічі обставин, що сприяють розслідуванню злочинів, але й розглядається як необхідна умова вивчення причинно-наслідкових зв'язків і взаємовідносин між елементами криміналістичної характеристики⁸. Крім того, час у криміналістичному аспекті

⁵ Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : [підручник] / М.В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.

⁶ Васильєв А.Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А.Н. Васильев, Н.П. Яблоков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 144 с.

⁷ Шепітько В.Ю. Криміналістика : курс лекцій / В.Ю. Шепітько. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х. : ООО «Одиссей», 2005. – 368 с.

⁸ Колесниченко А.Н. Криміналістическая характеристика преступлений : [учеб. пособие] / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова. – Х. : Юр. ин-т, 1985. – 122 с.

сприяє з'ясуванню можливості вчинення кримінально караного діяння в певний період, причетності особи до тієї чи іншої злочинної події.

Результати вивчення слідчої практики свідчать про те, що необережні вбивства найчастіше здійснюються у період з 12 до 18 годин – 52% випадків, дещо менше у вечірній час (18–24 год.) – 34% та досить рідко вночі (24 до 6 год.) – 6% або вранці (6–12 год.) – 8%. Певним чином названі показники відповідають узагальненим даним опитування практичних співробітників, зокрема, відповіді респондентів розподілились таким чином: вдень – 34%, ввечері – 28%, вранці – 21%, вночі – 17%.

Як доводять результати вивчення архівних кримінальних проваджень, відсутня суттєва різниця між учиненням необережних убивств у ту чи іншу пору року: восени – 29%, влітку – 26%, навесні – 24% й взимку – 21%. Отже, цей злочин є всесезонним. Переважно такі вбивства скоюють у будні дні (63%), а не у вихідні (37%).

При цьому слід зауважити, що обстановка вбивств, вчинених через необережність, має вагоме значення для їх розкриття та подальшого розслідування, адже вона тісно взаємопов'язана з іншими елементами криміналістичної характеристики, певним чином об'єднує їх. Зокрема, вона може вказати на ознаки особи злочинця, причини, що спонукали його на учинення необережних дій й призвели до злочину. Під час характеристики таких діянь доводиться помічати, що на поведінку винних, які нерідко не передбачають взагалі жодних кримінальних наслідків своєї поведінки, суттєво впливає саме обстановка вчинення кримінального правопорушення.

Під час розкриття ознак обстановки вчинення вбивств з необережності у складі криміналістичної характеристики цих злочинів важливе питання відводиться тому, як було вчинене вбивство: таємно або відкрито. Відкритість чи таємність скоєння необережного вбивства характеризує саме обстановку злочину, оскільки через те, що при необережних вбивствах відсутня така стадія учинення злочину, як готування, відкрите та таємне здійснення необережного вбивства, як правило, не залежить від волі вбивці та не планується ним заздалегідь. Традиційно відкритим визнається вбивство, яке вчинене у присутності інших осіб відомою особою. На відміну від очевидного вбивства, таємне передбачає відсутність даних про прямих свідків вчиненого, особу злочинця. Останній може передбачати певні наслідки своїх вчинків й саме з цих причин діяти приховано від інших осіб, але він не припускає, що його дії здатні призвести до смерті потерпілого з необережності.

Аналізом вивчених кримінальних проваджень встановлено, що вбивства через необережність учиняються частіше очевидно для інших осіб під час бійок, сварок, необережності та впевненості у безпечності власних дій з боку винного (63%). Проте зустрічаються випадки скоєння таких вбивств у малолюдних місцях (37%). Зокрема, таємним вбивством через необережність є попадання зі зброї у потерпілого під час полювання, в ситуації, коли винний повинен був передбачати можливість потрапляння на лінію вогню сторонньої особи.

Окрім цього, поняття «обстановка злочину» тісно пов'язане із місцем його вчинення. Як елемент криміналістичної характеристики вбивств через необережність місце характеризується різними деталізуючими ознаками. Місце скоєння злочину, у тому числі й вбивства через необережність, є фрагментом події та містить значний обсяг інформації щодо способу вчинення злочину, характеристики слідів у широкому й вузькому розумінні, деяких даних про особу злочинця. Іноді воно може орієнтувати слідчого на виявлення відомостей про осіб, які чули або спостерігали подію і можуть повідомити певні відомості про неї. Адже, як доречно зазначає І.Ф. Герасимов, необхідно вивчити і зрозуміти весь механізм системи, де вчинено злочин⁹.

Результати аналізу матеріалів кримінальних проваджень свідчать про те, що вбивства через необережність учиняються на відкритій місцевості (17% випадків) та у приміщеннях (83%). Обидва вони включають у себе місця фактичного знаходження трупа; нанесення потерпілому тілесних ушкоджень, завдяки яким настала його смерть; знаходження слідів вчинення злочину та його приховання.

Відкритою місцевістю за фактами вчинення вбивств через необережність виступають ліс, лісосмуга, поле – 43%; вулиця, двір, дорога (автомобільна, залізнична) – 37%; парк, земельні ділянки – 12%; берег водойми (річки, озера, моря) – 8%.

Приміщення є місцем вчинення вбивств через необережність у таких випадках: квартира злочинця чи жертви (28%), місце роботи злочинця чи жертви (22%), розважальний заклад (20%), медична установа (15%), приватне приміщення, що не належить злочинцю або жертві (7%).

⁹ Герасимов І.Ф. Криміналістическая идентификация и особенности расследования преступлений в зависимости от места совершения преступных действий / И.Ф. Герасимов // Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений : межвуз. сб. научн. тр. – Свердловск, 1980. – С. 9–11.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи пропонувану вище класифікацію слідів вбивств через необережність, можна констатувати, що її здійснено за такими критеріями: за застосованими знаряддями вбивства; за об'єктами, на яких залишаються сліди вбивств з необережності; за засобами вчинення злочину; за способами вчинення вбивств; за видом технічного пристрою, який використовувався як засіб вчинення злочину.

Характеризуючи типові ознаки обстановки учинення вбивств з необережності, слід констатувати, що їх здійснюють незалежно від пори року, переважно у денний та вечірній час буднього дня, в приміщеннях за місцем роботи чи проживання злочинця або жертви, а якщо на відкритій місцевості, то у лісі (лісосмузі), полі чи на вулиці, дорозі; як правило, очевидно для інших осіб під час бійок, сварок за впевненості у безпечності власних дій з боку винного.

Анотація

Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів криміналістичної характеристики вбивства через необережність. Розглядаються обстановка вчинення злочину та його сліди як елементи криміналістичної характеристики вбивства через необережність, а також їх зв'язок з іншими елементами.

Summary

The scientific article is devoted illumination of some aspects of the criminological characteristic of the reckless homicide. The crime situation and traces of the offences as the element of the criminological characteristic of the reckless homicide is examined, and its relations with other elements are examined too.

Використана література:

1. Криміналістика : [учебное пособие] / [И.С. Андреев, Г.И. Грамович, Н.И. Порубов]. – Минск : Вышэйшая школа, 1997. – 238 с.
2. Васильев А.Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А.Н. Васильев, Н.П. Яблоков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 144 с.
3. Герасимов И.Ф. Криміналістическая идентификация и особенности расследования преступлений в зависимости от места совершения преступных действий / И.Ф. Герасимов // Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений : межвуз. сб. научн. тр. – Свердловск, 1980. – С. 9–11.
4. Дунаєвська Л.Г. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, скоєних при наданні медичної допомоги : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Л.Г. Дунаєвська. – К., 2006. – 20 с.
5. Кертес И. Основы теории вещественных доказательств / И. Кертес. – М. : Юрид. лит., 1973. – 186 с.
6. Колесниченко А.Н. Криміналістическая характеристика преступлений : [учеб. пособие] / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова. – Х. : Юр. ин-т, 1985. – 122 с.
7. Криміналістика : [учебник] / под ред. И.Ф. Крылова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 592 с.
8. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : [підручник] / М.В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
9. Шепитько В.Ю. Криміналістика : курс лекцій / В.Ю. Шепитько. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х. : ООО «Одиссей», 2005. – 368 с.

Андрій Іваниця,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ